

CHAPTER «PEDAGOGICAL SCIENCES»

AUTHENTICITY OF THE OPTICS OF THE MAIN MIRROR: EDUCATIONAL EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

АВТЕНТИЧНІСТЬ ОПТИКИ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА: ОСВІТНЯ ЄВРОПЕЙНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ

Nelly Bondarenko¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-297-5-30>

Abstract. The approaching perspective of Ukraine's reintegration into the European Union is based on the synergy of the mind, categories of thinking, assessments of oneself, the world and oneself in this world. That is why the causes and consequences of Moscow's deformation of the image of Ukraine, Ukrainians, history, culture, language, which became the reason for a full-scale Russian-Ukrainian war, are being clarified and eliminated. Revealing the true image of Ukraine and Ukrainians is an important task of the country's science and education. The purpose of the work is to reveal the educational European integration of Ukraine against the background of the reintegration of the country into Europe, which is a deep process of transformation of worldview, life philosophy, reorientation of attitudes, criteria and evaluations, getting rid of value, ideological, linguistic, political, economic, cultural, spiritual and other deformations. Research *methodology* is based on such general research methods as logical, historical, axiomatic, dialectical. Observation, abstraction, concretization, decomposition, generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, modeling are used. *Results.* The need to acquaint pupils with Ukrainian authenticity, the true history of Ukraine, its culture, information about prominent figures who made an invaluable contribution to the national heritage, and their achievements has been proven at the level of the

---

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher of Ukrainian Language and Literature Department,
Institute of Pedagogy of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

content of education. The importance of the developed recommendations on national-patriotic education, which contribute to the strengthening and deepening of subject matters, the formation of a scientific worldview, a holistic picture of the world in pupils, and encourage pedagogical workers to self-education is revealed. *Practical implications.* The implementation of the developed materials and recommendations in the educational process of general secondary education institutions of Ukraine in the lessons of social-humanitarian and natural-mathematical subjects, as well as in extracurricular work, proved their efficiency and effectiveness. *Value/originality.* Violation and resolution of the urgent problems for Ukraine of restoration of national identity, historical justice, getting rid of value, ideological, linguistic, political, economic, cultural deformations as a result of being part of the Moscow empire and creating a true image of Ukraine and Ukrainians for themselves and the world will contribute to organic entry of the state into the civilized family of European nations.

1. Вступ

У контексті надання Україні статусу кандидата в Європейський Союз актуалізується проблема увідповіднення держави євростандартам в освітній, політичній, правовій, економічній, безпековій, екологічній та інших площинах, пришвидшення знакових реформ. Експерти зазначають, що успіх глибинних інтеграційних процесів визначається насамперед світоглядною спорідненістю. Ключовими вони вважають європеїзацію й інтеграцію розуму, категорій мислення, оцінок себе, світу і себе в цьому світі [21].

Реінтеграція України в Європу не означає механічного доєднання до спільноти вільних успішних країн. Це глибинний процес трансформації світосприймання, думання, життєвої філософії, світогляду і картини світу, переорієнтації установок, критеріїв та оцінок, позбавлення від ціннісних, ідеологічних, мовних, політичних, економічних, культурних, духовних та інших деформацій, спотворення правдивого образу, яких зазнала Україна внаслідок кількасотлітнього перебування у складі імперії, що відібрала навіть її історичну назву. Очікування від членства в ЄС є похідним від того, чи самоідентифікуються українці як самоцінна нація, як вони сприймають світ, себе в ньому і як вони мислять, і – що не менш

важливо – як світ сприймає їх у не викривленому московією, а власному дзеркалі. Інтеграція українського розуму в інтелектуальні європейські структури передбачає його глибинну трансформацію. Для реалізації цієї мети потрібно виховати громадян нового еволюційного ступеня розвитку, патріотичних політиків зі справжнім українським європейським світоглядом.

2. Ціннісні виміри нової освітньої парадигми

2.1. Чому Україна здолає роззію

Український історик і політолог Михайло Демкович-Добрянський наголошував: у цивілізованому світі основою співжиття є взаємна повага. Живучи у Західній Європі, він мав достатню нагоду пізнати стосунки між народами. Але ніде не натрапляв на «щось подібне до такої злобної, хамської ненависті й погорди, якою дише супроти українців певний тип російського великодержавника» [14, с. 77]. «Український народ не був і не є частиною російського. І не має бажання розплистися в російському морі» [14, с. 76].

24 лютого 2022 року розпочалася найкривавіша фаза війни москочитів проти українського народу. Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент Володимир Зеленський констатував: «Окупант вбиває за сам факт, що ми – українці. За одне слово про Україну. За наше життя – життя українців». А його американський колега Джозеф Байден дав війні таку характеристику: «Це геноцид. путін взагалі намагається стерти ідею, що можна бути українцем».

Але путінський бліцкриг «Київзатридні» ганебно провалився. Парадного маршу й заздалегідь замовленого застілля у київських ресторанах не вийшло. Вся Україна повстала й піднялася на битву проти «імперії Зла». «Чому Україна обов'язково здобуде перемогу?» – запитують автори книги «Чому Україна перемаже роззію?» [34]. Їй відповідають антитезово: адже це боротьба Волі проти рабства / Світла проти темряви, у якій заводиться всяка нечисть / Минулого проти Майбутнього, яке неодмінно перемагає / Народовладдя проти самодержавства / Сили права проти права сили / Шляхетності проти прислужництва / Козаччини проти рекрутчини / Патріотів проти загарбників / Дбайливих господарів проти злодійкуватих рабів / Мови проти язика / Автентики проти асиміляції / Русі проти rozziї.

Рашистська повномасштабна агресія і героїчний спротив українського народу докорінно змінили Україну і світ. Серед наведених в аналітичному огляді Британської «*Sunday Times*» двадцяти неспростовних аргументів глобальної трансформації названо зміцнення української національної ідентичності, а також докорінну зміну ставлення до країни-терористки, культури і мови агресора й кінець епохи нерозрізнення України та росії [1]. Водночас Ліна Костенко вбачає проблему не так в ідентифікації нації, як у «*кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства*» і висловлює «самоочевидну річ»: «*якби українці не були нацією, то вони давно б уже перестали бути українцями*» [курсив наш – Н. Б.] [19, с. 7].

2.2. Екзистенційні виклики і рефлексія України

Реальна загроза зникнення України з політичної карти світу внаслідок розв'язаної московією кривавої війни, тектонічні політичні зрушення стократ помножили виклики, які стояли перед нашою країною. Вони спонукали владу й український народ згуртуватися, зоблізуватися, надихнути й здивувати самих себе і світ, усвідомити свою ідентичність, національну унікальність і самодостатність, історичну окремішність, законне і невід'ємне право бути господарем на власній землі; змусили задіяти найцінніше – людський потенціал, наявні оборонні та інформаційні ресурси і здобувати підтримку й авторитет на світовій арені, апелюючи до світової спільноти [7]. На цьому тлі актуалізувалися за давніми проблемами, які надто довго залишалися без рішучих і переконливих відповідей. Тому на вістрі актуальності постали питання внутрішньоукраїнської інтеграції на основі утвердження національної ідентичності, відновлення спотворених і повернення поцуплених злодійкуватим сусідом пазлів української мови, історії, науки і культури, які віками нищила імперія як визначальні чинники національної ідентичності українства, їх автентизація, очищення від багатовікової цензури, повернення привласнених чужинцями визначних діячів та їх здобутків у різних галузях науки і культури, чесного імені патріотів України, які виборювали незалежність у нелюдських умовах геноциду і репресій, жертвуючи найдорожчим – власним життям.

Боротьба українців за власну державу й національну ідентичність, знищення якої стало основною метою кремля, актуалізувало про-

блему державної мови, української тожсамості, усамодостатнення українців і національно-патріотичного виховання як тримальної конструкції політики існування українців, України, її національної безпеки. Тому своєчасним і відповідальним стало прийняття Верховною Радою Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [29].

Першорядним складником державної політики у документі виокремлене національно-патріотичне виховання. На реалізацію Закону Неллі Бондаренко і Сергій Косянчук розробили «*Аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання*» [9], де актуалізовано ціннісний аспект проблеми як умову глибинної трансформації української і глобальної архітектури безпеки, ґрунтованої на національних і планетарних цінностях, у контексті екзистенційних викликів українству; подано наукове обґрунтування методологічних засад, категорійного апарату, мети, завдань, принципів, розроблено логістику моделювання національно-патріотичного виховання учнівства, критерії результативності, шляхи реалізації.

У пригоді вчителям стали також видані минулоріч методичні рекомендації цього авторського колективу – «Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів» [10, с. 49–57], де визначено шляхи піднесення його ефективності, актуалізовано педагогічну спадщину українства, з'ясовано ключові поняття, запропоновано ефективні форми, методи і засоби формування національно свідомого громадянина-патріота на уроках предметів суспільно-гуманітарного і природничо-математичного спрямування, надано рекомендації і зразки завдань.

Ідеологія оновленої України, з якої, за пророцтвом Падре Піо, «вийде таке світло, якого світ іще не бачив», має ґрунтуватися на непроминальних надважливих текстах, сенсах і смислах. Одним із них є must-read лекція Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала», прочитана студентам другого після Острозької колегії (1576) найстарішого у Східній Європі вишу – нині Національного університету «Києво-Могилянська академія» (1615) [19]. Там свого часу здобував європейську освіту «величайший русский ученый Михаил Ломоносов», згадувати про що було категорично заборонено.

2.3. Україна в абераціях чужих дзеркал

Символічним є наведений Ліною Костенко факт: коли американці запускали з мису Канаверал дослідну станцію з надпотужним телескопом, який мав президійно точну систему дзеркал, вони в останній момент виявили дефект головного дзеркала. Запуск було призупинено, дефект – усунено, і лише після цього телескоп запустили на орбіту. «В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві має бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе й давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі.

Ефект головного дзеркала, точність його оптики грають вирішальну роль в рецепціях світу» [курсив наш – Н. Б.]. Нарікаючи на моральну застарілість немодернізованого телескопа, некомпетентність і упередженість його обслуги, Ліна Костенко констатує, що українська «нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала. *Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами»* [курсив наш – Н. Б.]. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличчя нації» [19, с. 8]. Україна століттями перебувала у складі імперії, яка коригувала систему ідеологічних дзеркал. Відбувався цинічний планомірний геноцид нації шляхом репресій, винищення її цвіту, голодоморів, асиміляції, знеособлення. Росія «в своєму імперському дзеркалі показувала Україну як Малоросію. Вона й досі показує там різні пики» [19, с. 12].

2.4. У Києві 20 тисяч років культурного шару

На переконання Ліни Костенко, «кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, літератури, мистецтва, філософії – в їх інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті» [19, с. 6]. Володіючи унікальним культурним спадком і досвідом, українці мають самі усвідомити й утвердити свою самоцінність. Визначний український філософ і культуролог, лауреат Шевченківської премії

2005 року, член Нью-Йоркської академії наук Сергій Кримський говорив, що найкраще він спить у *Києві*, бо тут *20 тисяч років культурного шару* [курсив наш – Н. Б.].

І дійсно, в Україні ще в глибоку давнину – з 1574 по 1648 рік – функціонувало 25 друкарень, найбільші з-поміж яких були у Києві, у Львові, в Острозі [18]. Від початку книгодрукування до 1700 року було випущено в світ 762 назви книг різними мовами – церковнослов'янською, українською, польською, латиною. У Москві ж до середини XVII століття було видано лише 12 найменувань світських книг, із яких 7 – твори українських і білоруських авторів або передруки українських видань [25].

Розмірковуючи над тим, що ж оприявнює образ, ауру кожної окремої нації, поетеса доводить, що визначальними є такі константи як література, культура, мистецтво, і вдається до імагології. Так, німці є нацією філософів, поетів і композиторів – Бетховена, Гете, Шиллера, Гегеля, Канта. Об'єднане Королівство – це Шекспір, Байрон, Шеллі. Франція – це Вольтер, Руссо, Бальзак. Італія – Данте і Петрарка, Рафаель і Мікеланджело...

«А чому б у таких самих діоптріях не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують – *Україна, українці*, які це асоціації викликає там? Ми вже держава. Хіба вже не час замислитися, *хто ми в очах світу і яку маємо ауру?* А якщо не маємо, то чому?» [19, с. 7].

2.5. Наслідки всепроникної дифузії

«Понад 300 років возз'єднання (навіть не приєднання, а, за принципом постулатом росії, – саме возз'єднання, тобто всепроникної дифузії)», не могло не мати наслідків [19, с. 10]. І коли розпався срср, з'ясувалося, що Україну мало хто знає, її плутають із росією, українське сприймається крізь призму росіяністики. По тридцяти роках незалежності поставлена на примітив ворожа імперська оптика продовжувала спотворювати образ України й українців. Політика агресивного їх зросійщення «призвела до патологічних мутацій», що потребують не констатації й виправдання (мовляв, «так історично склалося»), а діагностики й лікування.

Нація виявилася незахищеною щодо своєї історії, мови, культури, визначних діячів. Як і попередні покоління українців, сучасні відчу-

вають як персональну образу кожного, коли плямують «зрадниками» Виговського, Мазепу, Петлюру і тих, хто з ними. Це зневага називати наш народ «мазепинцями», «петлюрівцями», [«бандерівцями» – Н. Б.], бо пора знати назву цього народу» [14, с. 76].

московія раз і назавжди визначилася для себе у головному імперському дзеркалі в ореолі своєї величі попри занепад, нужденність, деградацію, хоча ні для кого вже не секрет, що цей поцуплений образ не відповідає дійсності. «Вони ще з часів Петра й Катерини захопили нашу [ідентичність], живуть у нашому образі й ми їм «заважаємо». Тому що до Петра це була московія, після Петра – стала «Русь». Вони реально взяли наше ім'я», – констатує Лариса Івшина [17]. Наводячи слова пушкіна, що карамзін відкрив росію, як Колумб – Америку, Ліна Костенко поточною: відкрив значною мірою «за рахунок української історії» [19, с. 14]. «Ми, які мали в нашій історії таку величаву добу як Русь Київська, потім Галицько-Волинська, опинились у позиції безбатченка, котрому все відібрали, навіть його походження» [14, с. 86].

Але гірше те, що ми втратили державні традиції Русі. Йдеться про оборону від наступу російського імперіалізму. Занепад державних традицій мав катастрофічні наслідки. Неконституційованість Київської Русі, Галицько-Волинської держави – Королівства Руського, держави гетьмана Богдана Хмельницького, Української Народної Республіки, а також брак державної концепції полегшувала сусіднім імперіалізмам загарбувати українські землі і включати їх у свої кордони. російський же імперіалізм завжди мав готові державні «концепції», щоб виправдати своє загарбництво й залежно від ситуації доповнював і видозмінював їх або ж висував нові, як після жовтневого перевороту 1917 року [14, с. 87].

Звертаючись до українців, перший російський мільйонер еколог Герман Стерлігов казав: «Цей Руський мір – насправді Київський світ. Саме Київ – геополітичний центр слов'янських народів, а не Москва. Москва називається Руссю лише впродовж останніх 300 років. Галичина, Львів, Київ – ось Русь, а Москва – це країна Русі. Ви ж із дивним самоприниженням себе назвали Окраїною, а Москву – Руссю. Ви повелися на обман огрому шарлатанів ще у XVIII–XIX століттях, які наполягали, що ви – Україна. Ви – Русь!» [31].

І дійсно, московія була офіційно перейменована в росію царським указом петра I у 1721 році. Етнонім «русскій» закріпився ще пізніше –

лише наприкінці століття, коли катерина II «высочайшим повелением» наказала московському люду називатися «русскім народом» й заборонила використовувати назву «московитяни» [16]. У XIX столітті російський історик Михаїл Погодін запропонував «теорію» про правонаступництво москви як столиці Русі, що переїхала з Києва. За його гіпотезою, Русь піднялася й «переїхала» з Києва до москви! Ідея була настільки абсурдною, що навіть у часи срср із неї сміялися всі історики.

2.6. Україна й українці у фокусі презиційно точної оптики

Без перебільшення, і Древній Київ, і Київська Русь вплинули на уми всього людства. «Вже Давня Україна, Україна-Русь була частиною європейського простору. Адже християнізація Русі відбулася 988 року, коли ще не було розколу між західним і східним християнством», – констатує Оксана Пахльовська [23, с. 101].

Глибоко і всебічно досліджує буття української збірноти Юрій Липа у книзі «Призначення України» [20], де докладно описано територію; ментальність; антропологію; українську родину як ключову цінність; пошану до жіноцтва; суспільство; український спосіб думання, що дає ключ до розуміння їх сутності і психіки деяких чужинців; патріотизм; українську культуру, духовність; мистецькість, що проявляється навіть у війську; військовість; доброчинність; підпомагання одне одному; інші шляхетні риси українців як європейської нації [2]. В умовах російсько-української війни нових сенсів набув вислів Юрія Липи: «Український духовний організм є занадто яскравий, потужний і всеприявний» [20, с. 174]. «Все, що тільки є на світі», має в собі раса для кожного, всі можливості для прояву особистості. Це «три прикмети характеру: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси і сприймання предківщини – це немов зовнішній вияв українського характеру. Це – його своєрідні межі, його своєрідна ослона для самозбереження в історії, в небезпечній і жорстокій грі пригод народів і рас» [20, с. 169]. Расою Юрій Липа називає «цілість населення, що його духовні прикмети, укриті й явні (як звичаї, мова), а також антропобіологічні риси становлять виразну цілість упродовж часу (історії)» [20, с. 103].

Характер українця Юрій Липа визначає як найскладніший з-поміж усіх народів: українець здатний сприймати життя в усій його складності й суперечностях, що надає філософічності думанню навіть

пересічного українця [20, с. 161]. Український характер, на переконання Юрія Липи, має сильні підстави. Між Балтією і Уралом він – найскладніший. «Навіть пересічний українець дуже часто може оглянути якусь подію чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість світу є видніша, ніж, скажімо, для його сусідів. Тому, може, так нелегко українцеві дійти якогось рішення. Хоча, коли він уже прийшов до цього, тоді і чужа думка, й обставини мало впливають на нього (українська «упертість») [*упевненість, переконаність, наполегливість* – Н. Б.]. Нехіть до надміру слів і увага до дійсності, до акції характеризує пересічного українця. <...> можливість сприймання життя в його складності, а не раз і суперечностях додає деякої філософічної риси думанню сучасного українця» [20, с. 161–162]. Цю оцінку підтверджує і розвиває британський мандрівник Гессель Тільтман, який ще в 1934 році так писав про українців: «українців прозвано «бритійцями Східної Європи». Назва надається. Так само, як і британська раса, вони своєю працьовитістю створили і культуру, і цивілізацію – вищу від тієї, що їх оточує» [20, с. 169–170].

Шевченкове «Сім'я вечера коло хати...», цю художню квінтесенцію родинних цінностей української збірноти, Юрій Липа вважає протимосковським рушійним важелем, «бо з москви пливе безвласницький безтрадиційний урало-фінський дух ненависти до української родини», і називає це походом «ворожого світогляду проти тисячолітнього світогляду» [20, с. 21]. Натомість потяг до краси, як визначальна риса характеру, «насичує все життя українців. Крім ділянки музичної і поетичної творчості, видно це і в одежі, і в оселі, і в любові до природи... Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, пісень, приказок, легенд...» [28]. «Не знайдемо цинізму в мові й учинках українця...». «Взагалі українці славні чистотою звичаїв і чеснот», – доходить висновку Юрій Липа [20, с. 158]. І додає: українцям бракує: глибокої віри в себе; довіри до власної крові; усвідомлення власної самоцінності як сили історії.

2.7. Українці vs московити

Дослідники акцентують кардинальні розходження в ментальності українців і московитів. Серед властивих українцям ментальних рис відзначають індивідуалізм і демократизм. Перший проявляється

в тому, що людина самодостатня, відповідальна і впевнена у власних силах. Їй не потрібен поводитир, вона здатна вирішувати проблеми самостійно. Одвічна демократичність українців проявилася у ставленні до жінки як до берегині, у лояльному ставленні до полонених, в унеможливленні тортур, в організації козацького устрою на протигагу адмініструванню як суті московитського характеру й адміністративно-воєнному утворенню московія з адміністративно-поліційно-воєнним центром – московією.

Важлива якість українців – емпатія (співпереживання), переважання в думках і вчинках емоційного компонента. Ця іманентна риса виявилася у потужному волонтерському русі українців часів Помаранчевого Майдану.

Московитів Максим Горький характеризував як «ловецько-бродячий» «народ злодіїв, волоцог і розбишак» [13, с. 128]. У нього ж нагряємо на описи зіткнення, абсолютної неспівмірності й упротилежнення духовності українців і москвинів (хоча б у «Шкіцах перехожого»).

Аналізуючи проблему формування національної самосвідомості й становлення нації, Михайло Демкович-Добрянський упротилежнює ці поняття в українців і московитів, що «витворили таку національну свідомість, яка має значні асиміляційні тенденції. Національна свідомість у росіян багатоплощинна, у нас – одноплощинна». Для росіян характерна багат шаровість: основний – вузький – шар національної свідомості – «великоруський». Ширший – «руський» – включає великоросів, малоросів, білоросів. І найширший шар – «російський» – поглинає все, що є в межах імперії. Виокремлюють ще й інші шари – православний, всеслов'янський. В СРСР творили «нові формації» – радянський народ, співдружність соціалістичних держав...». Ця багатопверховість грає на руку московському імперіалізму [14, с. 92]. «Наша національна свідомість – одноплощинна. Крім того, вона в них і в нас побудована на різних поняттях нації» [14, с. 93]. московити «покористувались ідейним доробком Київської Русі і витворили в себе територіальне розуміння нації».

Найстарша формація українців мала в основі зафіксовану в першолітописах ідею територіальної нації, територіальне, але зовсім інше її розуміння. «Руська земля» – не тільки територія, а й народ, що на цій території. Територія і народ становлять політичну єдність – націю» [14, с. 93].

На противагу миролюбній вдачі українців, сутністю московського імперіалізму є загарбництво. Дослідники вирахували, що від кінця XV до кінця XIX століття московія щоденно захоплювала 130 км² чужої території. Російський автор Федір Степун стверджує, що «чотириста років підряд російський народ живе нездійсненою мрією включати у склад Російського Государства горизонт, який охоплює російську рівнину. Від царя до царя все ширше й ширше розливалась Росія на північ, на схід, на південь, врешті на захід... За чотириста років територія росії збільшилась у 36 разів» [14, с. 45]. Приплив хлібодайних рівнин, які постійно потрібно було заселювати й засівати, і фізична неспроможність перетравити загарбане породило стиль малокультурного, варварського, безлюбного ставлення до землі. Українці ж з діда-прадіда відомі як працелюбна землеробська хліборобська нація, яка плекає землю-годувальницю.

2.8. Генеза московського месіанізму

Найвизначніший речник російського месіанізму Фьодор Достоєвській явно не жартував, говорячи: «Ми не можемо віддати Європи... Європа – це все плем'я Яфетове. А наша ідея – об'єднати всі народи цього племені, ба більше, і племена Сема та Хама... А раз вселюдськість є національною ідеєю російською, тоді кожний мусить насамперед стати росіянином... Так, місія російської людини є без сумніву загальноєвропейська та екуменічна – вселенська» [14, с. 46].

«У своїх репресивних і заборонних практиках росія завжди виймала з української культури саме ті ідеї і концепції, ті літературні й мистецькі явища, які увиразнювали її як невід'ємну частину європейської цивілізації. Неперервність європейської історії була цензурована, спотворена» і підмінена фіктивною версією про Україну як «фольклорний компонент» «триединого русского народа» [23, с. 103].

Юрій Липа досліджує генезу московської імперськості й деспотії, що тримається на розпалюванні міжнаціональної ненависті: знерухомілість змісту її (москви) державності; політику денационалізації й асиміляції гробокопачелів України; свідоме нищення автентичних літописів, документів, пам'яток стародавньої й пізнішої української історії і культури; фальшування численних літописів, щоб привласнити українську історію й підмінити її правом москви; розграбування

й закриття музеїв; цілеспрямоване обниження й фізична ліквідація еліти; фізичне знищення української нації; переселювання й голодомор за наказом кремля; осине гніздо московських істориків, яке завдало багато шкоди; цивілізаційно-руйнівну природу московинів тощо. Історики Києва уже в XIX–XX століттях зазначали, що прокладання нових вулиць російська адміністрація навмисно планувала так, щоб знищити стародавні будівлі, які могли б послужити висвітленню правдивої історії [20, с. 42].

Одна з міфологем на експорт, на якій тримається московія, – вигадка про «старшого брата», або «колиску трьох братніх народів», з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж яких один чомусь дуже старший, і якраз той, що з'явився на світ не перший» [19, с. 9]. У статті «Про історичну єдність росіян і українців» путін розвиває імперську псевдотеорію про єдиний народ. Вона полягає в тому, що росіяни (великороси), українці (малороси) і білоруси нібито становлять триєдиний (!) російський (!!!) народ [30]. І попри пручання правдивої історії московитські лжеісторики-ілюзійністи влаштують ілюзійний під назвою «московська схема світової історії» і виймуть з імперського капелюха те, чого там ніколи й бути не могло. Місця для України у згаданій схемі немає [24].

Михайло Демкович-Добрянський дорікає тодішньому українському суспільству, яке поблажливо-покійно ставилося до «грабунку найціннішої частини нашої національної субстанції»: «Забрання Київської Русі в арсенал російського імперіалізму (після того, коли не вдалися різні спроби його знищити) – це тільки половина злочину супроти нашого народу. Бо друга половина злочину в тому, що сучасні великодержавники з ЦК КПРС просто заборонили українській науці займатися дослідями [дослідженнями – Н. Б.]». Також під заборонаю популяризація Русі в українському суспільстві. Дивує і засмучує Демковича-Добрянського, що в Києві досі не видано фундаментальних праць про Київську і Галицьку Русь, де популяризувалися б тогочасні культурні надбання, хоча таких праць про них, «як власність російського народу, вже безліч видано в Москві й Ленінграді».

«Дивуватись треба, що так мало було розуміння, – продовжує автор. – Не дуже давно залюбки співали в нас пісню-молитву, що може правити за національний гімн: «*Боже великий єдиний, Русь-Україну храни*» [курсив наш – Н. Б.]. Тепер, спостерігаю, викинули Русь і спі-

вають: «нам Україну храни». Що це – історична чи політична безграмотність?» [14, с. 92].

Аж у 2022 році третій президент, якого вважали символом Помаранчевої Революції, нарешті наважився оприятити на своєму facebook автентичний текст вірша Павла Тичини «Я утверждаюсь» (1943). Із середини минулого століття його вивчали у школі напам'ять у спотвореному московською цензурою вигляді. За іронією долі, найактуальнішим він виявився саме зараз [15].

2.9. Ставимо власну потужну оптику

На переконання Юрія Липи, консерватизм українців не виключає поступу, він потребує сталої уваги до зробленого й обережне впровадження нового з огляду на доцільність і складність буття. Це радше моральний консерватизм, змістом якого є одвічна боротьба добра зі злом.

Індивідуалізм, який вважають чи не найголовнішим недоліком українців, за спостереженнями Миколи Шлемкевича, характеризує їх позитивно. Він супротивиться стадності й не перешкоджає спільній праці. Українському індивідуалізмові відповідає індивідуальна форма цілевизначення й особиста відповідальність за результати цілереалізації [35].

Завдяки шляхетності, креативності, освіченості й патріотизму українці безумовно впораються зі складністю одночасного вирішення Україною комплексу завдань минулого, сьогодення і майбутнього, – упевнений Президент Українського PEN Володимир Єрмоленко. Він зазначає, що на відміну від Європи, яка фокусується на цінностях розвитку, Україна змушена сконцентруватися на цінностях виживання. Навчитися виживати – означає «розуміти, що немає певної схеми поведінки, що в кожен наступний момент ви маєте креативно відповідати на запитання, де знайти ресурси, що з ними робити» [33].

Ліна Костенко визначила такі невідкладні завдання: «об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити власну оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію й пріоритети. Вивчати світ об'єктивно й адекватно віддзеркалювати світові нас через власний потужний телескоп» [19, с. 8–9].

Нова реальність спонукає розбудовувати інноваційну модель науки і освіти, уконтекстену в освітню екосистему, яка поважатиме цінності попередніх і сучасного покоління, їхнє бачення майбутнього освіти,

економіки, культури, суспільства, держави, надасть інструменти для їх творення. Особливу роль у формуванні національної і культурної ідентичності здобувачів освіти відіграють предмети суспільно-гуманітарного спрямування.

2.10. Мова – одвічна константа

Ключова роль української мови як шкільного предмета у формуванні *національної і культурної ідентичності* визначається тим, що *мова – це те, що робить Україну Україною, а українців – українцями*. «Ніщо, крім мови, не робить Україну унікальною; ніщо, крім неї, не є спеціальною національною цінністю» (Тарас Прохасько).

Мова – генетичний код, закладений Богом у кожную людину. Саме мова є стрижневою ознакою українськості, золотим її осердям.

У національній державі ототожнюються держава, нація, мова. Мова виражає єдність держави. Вона є одним із чинників самоорганізації суспільства, невід’ємною ознакою таких спільнот як народ, нація.

Українська мова – одвічна константа, цементуючий чинник розвитку нації й державності. Національність розпізнають за мовною ознакою.

Мова забезпечує становлення світогляду здобувачів освіти, інтегрує соціум, з населення гуртує народ, визначає не схоже на інші обличчя нації. Саме через опанування мови формується *національна і культурна ідентичність* – усвідомлення людиною своєї належності до певної національної збірноти і культури шляхом визнання й засвоєння її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій, ототожнення себе з культурними зразками тощо.

Натомість відмова від рідної мови рівноцінна зраді свого народу й самих себе, унаслідок чого руйнується генетичний код. Тому настільки важливо формувати в учнів розуміння визначальної ролі державної мови в самоідентифікації українців як нації й у знищенні якої ворог убачає демонтаж самої нації, позбавлення її права на існування [3; 10, с. 14–15, 33–42].

В українській історії немало прикладів, коли саме питання мови ставало наріжним і спричиняло процеси, які впливали на мільйони доль. Очевидно, що середовище, створене ворогом усередині нашої держави для підготовки загарбницької війни і чинне упродовж такого тривалого часу, завдало тяжких наслідків кожному, хто живе в Укра-

їні і прагне її захищати. У свідомості бійців, які перебувають у вирі справжніх боїв і реальних смертей, переживають нелюдські катування, бачать каліцтва невинних людей, стерті з лиця землі міста і села, зруйновані обійстя, відбуваються процеси радикальної перебудови, що впорядковують реальність і спонукають дійти розуміння, що ключем до розгадки цієї жахливої війни є саме російська мова. А українська є нашим щитом, нашою відмінною маркуючою особливістю, яка уможливило розрізнення «свій – чужий» [22].

В умовах нинішньої війни наслідки недотримання мовних норм Закону України «Про Збройні Сили України», де законодавчо закріплена тільки одна – державна – мова як маркер «свій-чужий», щонайкраще спрогнозував відомий екоактивіст, журналіст, поет і музикант, а нині військовослужбовець ЗСУ Павло Вишебаба: «Якщо вночі хтось скаже: *«Стой, хто идет?»* – то це буде останнє, що він скаже.

2.11. Чому історія – зброя

Ворог давно зрозумів, що історія – це зброя, й узяв її на озброєння не лише власного війська, а й усього російського суспільства. Саме тому злочинними видаються вилучення історії з обов'язкового переліку предметів ЗНО (цьогоріч у формі мультипредметного тесту) й відмова від викладання історії України на неісторичних факультетах українських вишів. Натомість конче життєво необхідне посилення присутності держави в історичній сфері [27]. Відновленню історичної правди сприятиме пріоритетизація, глибоке вивчення, дослідження й автентизація української історії, очищення її від неправдивих і некоректних інтерпретацій, робота з інформаційними джерелами про знакові постаті української науки, історії, культури, державотворення, які усамодостатнювали українську збірноту, утверджували національну самоідентичність, самоцінність нації, увиразнювали честь і прославляли Україну у світовому вимірі.

Правильно розказана молоді неспотворена історія через живі й повернуті з небуття образи й цілі покоління Великих Українців веде її вгору до ціннісного сходження, живить, лікує і дає велику міць. Адже саме юнь має виконувати основоположну заповідь Михайла Драгоманова: «схопити або утримати нить історії, яка колись обірвалася».

Національно-патріотичні почуття й критичне мислення природно формуються через ознайомлення учнів із життєписом славетних українців, визначних особистостей українського державотворення, політичних, історичних, культурних діячів, учених, винахідників із різних галузей науки, які зробили вагомий внесок у розбудову Української держави й у славили нашу націю, зокрема репресованих, знищених або упосліджених режимом через їх українське походження і протидію україноненависницькій ідеології; навмисно замовчуваних або привласнених іншими культурами. Стислі відомості про найзнаковіші постаті уміщено в методичних рекомендаціях «Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів» авторів Неллі Бондаренко і Сергія Косянчука [10].

2.12. Деколонізація змісту літературної освіти

Українській державі «життєво необхідно накреслити шляхетні обриси своєї культури, що відгукується на імпульси культури світової» [19, с. 12], виробити глибоко продуману далекоглядну гуманітарну політику, скоординувати зусилля власних учених і митців [4; 6]. московська агресія спонукала освітянську спільноту з позицій критичного мислення переглянути зміст предмета «Зарубіжна література», левову частку якого становила імперська, й визначитися, чи варто толерувати в українській освіті сумнівні цінності, які вона «виховує» в рашистів, які відзначилися в Україні неабиякою жорстокістю.

Американська дослідниця Ева М. Томпсон, авторка книги «Трубадури імперії: російська література і колоніалізм» [32], прямо вказує на викривлене сприймання Заходом слов'янської культури, сформоване російським імперським саморепрезентаційним дискурсом. Дослідниця аргументовано доводить, що західноєвропейська література і культура й російська ґрунтувалися на протилежних світоглядних засадах. Докладним аналізом кавказького циклу пушкіна й лермонтова вона за допомогою постколоніального інструментарію розкрила імперськість дискурсу й колонізаторські інтенції і пафос їхніх творів, їх агресивність у намаганні вмотивувати правомірність і необхідність російської присутності на Кавказі, й не лише там [32, с. 9].

Досліджуючи опозицію дискурсів – імперського (пушкіна) й антиімперського (Шевченка) на прикладі циклу кавказьких творів пуш-

кіна і поеми «Кавказ» Тараса Шевченка, визначний український літературознавець Володимир Панченко нагадує, що 1914 року в імперії заборонили відзначати 100-річний ювілей Тараса Шевченка, – батька неіснуючої, на їх погляд, нації і переконливо доводить цілковиту протилежність цінностей двох народів, що їх уособлюють офіційний поет і голос російської імперії і найзнаковіший поет українського народу [26]. Професор дослідив, що пушкінському колоніалістському дискурсові властиві: «1. Глорифікація сили російської зброї й тих, хто уособлює мілітарну потугу імперії. 2. Антизахідна, антиєвропейська риторика. 3. Постійне апелювання до ратної російської історії, її «переможних» сторінок. 4. Використання слів 'янофільських ідеологем на кшталт *«русского моря»*, у якому мають з'єднатися *«славянские ручьи»* [26].

2.13. Ціннісні виміри STEM-освіти

Попри сприймання природничо-математичної галузі науки як ціннісно нейтральної й аполітичної, не уконтекстненої в культурну традицію, простої ретрансляції учням знань явно недостатньо. Адже українська освіта розвивається у річищі аксіологізації, компетентнізації й проблематизації, олюднення знань, ціннісного навчання й виховання, дотримання оптимального балансу між цифровим і гуманітарним складниками освіти [5; 8; 9; 11; 12]. А це передбачає трансформацію навчання в алгоритм особистісного зростання, що відкриває учнівству життєві перспективи, мотивуючи здобутими знаннями на пошук і відкриття нових. Усвідомлення законів і наукових відкриттів неповноцінне без ознайомлення учнів із особистістю винахідника у контексті його життєпису, поглядів, уподобань, світосприймання, мотивації, ціннісних пріоритетів, особливостей епохи, у яку він жив і творив. Окрему увагу на уроках предметів природничо-математичного спрямування слід приділити розвінчуванню імперської політики репресій і нищення українського наукового потенціалу, навмисного замовчування або привласнення досягнень українців.

3. Висновки

Ознайомлення учнів на рівні змісту освіти з українською автентичною, правдивою історією України, її культурою, наукою, відомостями

про визначних діячів, які зробили неоціненний внесок у національну спадщину, та їх здобутками забезпечує автентизацію й цілісність освітнього процесу, його аксіологізацію, єдність навчання, виховання й розвитку; сприяє піднесенню теоретичного й наукового рівня освіти; формує критичне мислення учнів, усистемне предметне навчання; уможливило більш глибоке і всебічне висвітлення предметів, фактів, явищ, подій, закономірностей на основі знань із конкретного й інших предметів; сприяє зміцненню й поглибленню предметних знань завдяки їх постійному застосуванню й збагаченню у процесі опанування різних предметів; розширює сферу пізнання, виокремлюючи зв'язки між елементами знань з різних навчальних предметів як спеціальних об'єктів засвоєння; спонукає учнів переносити й синтезувати знання з різних наукових систем; стимулює потребу в розвитку умінь узагальнювати знання з різних предметів; спонукає висувати нові, більш узагальнені пізнавальні задачі; формує науковий світогляд учнів, цілісну картину світу; спонукає педагога-предметника до самоосвіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні європейського досвіду побудови й функціонування цивілізованих освітніх систем, ціннісного навчання й виховання, засвоєння учнівством європейських цінностей; виробленні й оприявленні собі й світові адекватного неспотвореного ворожою пропагандою образу України й українців через засоби масової інформації і зміст освіти; популяризації матеріальної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу; активізації досліджень із теорії і методики шкільних предметів, які безпосередньо впливають на формування в учнівства української національної і громадянської ідентичності («Захист України», «Українська мова», «Українська література», «Історія»).

Список літератури:

1. «Ніхто вже не сплутає Україну та росію». Як війна в Україні змінила світ – ЗМІ. Британська газета «*Sunday Times*» опублікувала аналітичний огляд під назвою «20 прикладів того, як війна в Україні змінила наш світ». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-64016696?xtor>

2. Бондаренко Н. Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно-патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*. Суми : КЗ Сумський ОІППО, 2022. С. 1–13. DOI: 10.54264/M008. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>

3. Бондаренко Н. Модерна українська ідентичність як основа формування європейськості майбутньої. *Обдаровані діти – скарб нації!* Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 139–149. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816>
4. Бондаренко Н.В. Інкультурація здобувачів освіти у процесі компетентнісного навчання української мови. *Дивослово*. 2019. № 9 (750). С. 2–6. URI: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717263>
5. Бондаренко Н.В. Компетентнізація шкільної освіти: українська версія. *Science and society*. Hamilton, Canada, 2019. С. 124–135. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716810>
6. Бондаренко Н.В. Формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. *Молодь і ринок*. 2019. № 8 (175). С. 94–99. DOI: 10.24919/2308-4634.2019.179415. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717349>
7. Бондаренко Н.В. Ціннісна самоактуалізація учнівства як ресурс урештєння української національної ідеї *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти*. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 178–188. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732333>
8. Бондаренко Н.В. Як збалансувати цифрове й гуманітарне в освіті. *The world of science and innovation*. London, United Kingdom, 2020. P. 267–277. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721818>
9. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. *Аксіологічний концепт національно-патріотичного виховання*. Київ : Фенікс, 2023. 52 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734569>
10. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів* : методичні рекомендації. Київ : Фенікс, 2022. 64 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103>
11. Бондаренко Н., Косянчук С. Проблематизація як атрактор удосконалення мовної освіти. *Digitalization and information society*. Selected issues. Monograph 53. Publishing House of University of Technology, Poland, Katowice, 2022. P. 161–184. DOI: 10.54264/M008. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132>
12. Бондаренко Н., Косянчук С. Український метавесвіт освіти XXI століття: цінності – уміння – знання. *Edukacja i społeczeństwo VII*. Opole : wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Polska. 2022. P. 412–431. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732315>
13. Ващенко Г. *Виховний ідеал («Записки виховника»)*. Брюссель ; Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен : Вид-во Центральної Управи Спілки Української Молоді, 1976. 208 с.
14. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія. Видавнича спілка «Просвіта». Львів – Краків – Париж, 1993. 208 с.
15. З'явився оригінальний текст відомого вірша Тичини, який радянська цензура переписала під себе. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/poyavilsya-originalnyy-tekst-izvestnogo-stihotvoreniya-1660828165.html>
16. Иванов Н. Почему россияне не русские, а Русь не Россия. URL: <https://fakeoff.org/history/pochemu-rossiyane-ne-russkie-a-kievskaya-rus-ne-rossiya>

17. Івшина Л. Що не так з «оптикою»? Лариса Івшина – про оптимістичний сценарій для країни. *День*. № 149–150, 24–25 грудня 2021. С. 8–9.
18. Історія української культури : У 5-ти т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ : Наукова думка, 2011.
19. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 6–15.
20. Липа Ю. *Призначення України*. 2-ге незмінене видання. Львів : Просвіта, 1992. 272 с.
21. Ляшев О. Український фасад у Європі: Аспекти мислення та світосприйняття. *Дзеркало тижня*. 2006. 2-8 груд. № 46. С. 20.
22. Мельник М. Мова і війна: межа між своїм і чужим. *Український інтерес*. Червень, 2019. № 02 (004).
23. Нова Європа: есеї українських інтелектуалів / Упорядниця Катерина Зарембо. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 176 с.
24. Оглоблин О. Проблема схеми історії України XIX–XX століття (до 1917 року). *Український історик*. 1971. Т. VI–II. Ч. 1–2 (29–30).
25. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих в Україні. Кн. 1. (1574–1700) / [Я. Запаско, Я. Ісаєвич]. Львів : Вища школа, 1981. 135 с.
26. Панченко В. Опозиція дискурсів. Поема Тараса Шевченка «Кавказ»: полеміка з Олександром Пушкіним. *День*. 2014. 23–24 трав. № 92/93. С. 11.
27. Печерський А. *Історія – зброя, або Чому Україна захищає своє минуле*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/14/istoriya-zbroya-abo-chomu-ukrayina-zahyshhaye-svoeye-mynule/>
28. Пор-Леонович О., Ставровський Я. «Побут і культура українців». 1903.
29. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України. *Урядовий кур'єр*. 07.01.2023. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/print>
30. Соколов Б. Путін лякає, а Заходу не страшно. Одразу після публікації статті Конституційний суд України підтвердив конституційність закону про державну мову. *День*. 16–17 липня 2022. № 103–104. С. 3.
31. Стерлігов Г. Дослівно. *Сільські вісті*. 4 травня 2013. № 52 (18945). С. 1.
32. Томпсон Ева М. *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм* / [Пер. з англ. М. Корчинської]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.
33. Чадюк М. Перетворити свої вади на переваги. «Мас бути поміркована віра в ідеї», – філософ Володимир Єрмоленко. *«День»*. 12–13 квітня 2019. № 67–68.
34. Чому Україна переможе rozzію / [Марк Гордієнко, Ксенія Сорокіна, Наталя Крестовська та ін.; худож.-оформлювач М. С. Мендор]. Харків : Фоліо, 2023. 414 с.
35. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Кн. 2. Нью-Йорк : Видавництво «Життя і Мислі», 1954. 158 с.

References:

1. "Nikhto vzhe ne splutaie Ukrainu ta rosiu". Yak viina v Ukraini zminyla svit – ZMI. Brytanska hazeta "Sunday Times" opublikovala analitychnyi ohliad pid nazvoiu "20 prykladiv toho, yak viina v Ukraini zminyla nash svit" ["No one confuses Ukraine and Russia anymore". How the war in Ukraine changed the world – mass media. The British newspaper "Sunday Times" published an analytical review entitled "20 examples of how the war in Ukraine changed our world"]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-64016696?xtor> (in Ukrainian)
2. Bondarenko N. (2022) Idei ukrainskykh intelektualiv yak pidlozhzhia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Ideas of Ukrainian intellectuals as a basis for national-patriotic education]. *Formuvannia hromadianskoi kultury v novii ukrainskii shkoli: tradytsiini ta innovatsiini praktyky*. Sumy: KZ Sumskyi OIPPO, pp. 1–13. DOI: 10.54264/M008. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118> (in Ukrainian)
3. Bondarenko N. (2022) Moderna ukrainska identychnist yak osnova formuvannia yevropeiskosti maibutnoi [Modern Ukrainian identity as a basis for the formation of the Europeanness of the future elite]. *Obdarovani dity – skarb natsii!* Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy, pp. 139–149. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816> (in Ukrainian)
4. Bondarenko N.V. (2019) Inkulturatsiia zdobuvachiv osvity u protsesi kompetentnisnogo navchannia ukrainskoi movy [The inculturation of process-seekers competency training of the Ukrainian language]. *Dyvoslovo*, no. 9 (750), pp. 2–6. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717263> (in Ukrainian)
5. Bondarenko N.V. (2019) Kompetentnizatsiia shkilnoi osvity: ukrainska versiiia [Competentization of school education: Ukrainian version]. *Science and society*. Hamilton, Canada, pp. 124–135. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716810>. (in Ukrainian)
6. Bondarenko N.V. (2019) Formuvannia kulturnoi kompetentnosti yak kliuchovoi na urokakh ukrainskoi movy [Formation of cultural competence as a key element in the Ukrainian language lessons]. *Molod i rynek*, no. 8 (175), pp. 94–99. DOI: 10.24919/2308-4634.2019.179415. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717349> (in Ukrainian)
7. Bondarenko N.V. (2022) Tsinnisna samoaktualizatsiia uchnivstva yak resurs urealnennia ukrainskoi natsionalnoi idei [Valuable self-actualization of apprenticeship as a resource for the implementation of the Ukrainian national idea]. *Problemy tsyvilizatsiinoi subiektnosti Ukrainy: misiia nauky i osvity*. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy, pp. 178–188. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732333> (in Ukrainian)
8. Bondarenko N.V. (2020) Yak zbalansuvaty tsyfrove y humanitarne v osviti [How to balance digital and humanitarian in education]. *The world of science and innovation*. London, United Kingdom, pp. 267–277. Available at: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/72181> (in Ukrainian)
9. Bondarenko N.V., Kosianchuk S.V. (2023) *Aksiologichnyi kontsept natsionalno-patriotychnoho vykhovannia* [Axiological concept of national-patriotic education]. Kyiv: Feniks, 52 p. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734569> (in Ukrainian)

10. Bondarenko N.V., Kosianchuk S.V. (2022) *Natsionalno-patriotychne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv: metodychni rekomendatsii* [National-patriotic education in the context of modern challenges: methodical recommendations]. Kyiv: Feniks, 64 p. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103> (in Ukrainian)
11. Bondarenko N., Kosianchuk S. (2022) Problematyzatsiia yak atraktor udoskonalennia movnoi osvity [Problematization as attractor of perfecting language education]. *Digitalization and information society. Selected issues. Monograph 53*. Publishing House of University of Technology, Poland, Katowice, pp. 161–184. DOI: 10.54264/M008. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731132> (in Ukrainian)
12. Bondarenko N., Kosianchuk S. (2022) Ukrainyskiy metavesesvit osvity XXI stolittia: tsinnosti – uminnia – znannia [Ukrainian meta-universe of education of the 21 century: values – skills – knowledge]. *Edukacja i społeczeństwo VII*. Opole: wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Polska, s. 412–431. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732315> (in Ukrainian)
13. Vashchenko H. (1976) *Iykhovnyi ideal ("Zapysky vykhovnyka")* [Educational ideal ("Teachers Notes")]. Briussel; Toronto; Niu-York; London; Miunkhen: Vyd-vo Tsentralnoi Upravy Spilky Ukrainiskoi Molodi, 208 p. (in Ukrainian)
14. Demkovich-Dobrianskyi M. (1993) *Ukraina i Rosiia* [Ukraine and Russia]. Vydavnycha spilka "Prosvita". Lviv – Krakiv – Paryzh, 208 p. (in Ukrainian)
15. Ziavyvsia oryhinalnyi tekst vidomoho virsha Tychyny, yakyi radianska tsenzura perepysala pid sebe [The original text of Tychnas famous poem, which the Soviet censors rewrote for themselves, has appeared]. Available at: <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/poyavilsya-originalnyy-tekst-izvestnogo-stihotvorennya-1660828165.html> (in Ukrainian)
16. Yvanov N. Pochemu rossiyane ne ruskiye, a Rus ne Rossiya [Why Russians are not Russian, and Rus is not Russia]. Available at: <https://fakeoff.org/history/pochemu-rossiyane-ne-russkie-a-kievskaya-rus-ne-rossiya> (in Russian)
17. Ivshyna L. (2021, 24-25 hrudnia) Shcho ne tak z "optykoiu"? Larysa Ivshyna – pro optymystychny stsenarii dlia krainy [Whats wrong with "optics"? Larisa Ivshina – about an optimistic scenario for the country]. *Den*, no. 149–150, pp. 8–9. (in Ukrainian)
18. Istoriia ukrainskoi kultury: u 5-ty t. T. 2. Ukrainska kultura XIII – pershoi polovyny XVII stolit (2011) [History of Ukrainian culture. In 5 volumes, T. 2. Ukrainian culture of the 13th – first half of the 17th cent]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
19. Kostenko L. (2015) Humanitarna aura natsii, abo Defekt holovnoho dzerkala [Humanitarian aura of the nation, or Defect of the main mirror]. *Psykhologhiia i suspilstvo*, no. 1, pp. 6–15. (in Ukrainian)
20. Lypa Yu. (1992) *Pryznachennia Ukrainy* [Destination of Ukraine]. 2-he nezminene vydannia. Lviv: Prosvita, 272 p. (in Ukrainian)
21. Liashch O. (2006, 2-8 hrud.) Ukrainyskiy fasad u Yevropi: Aspekty myslenia ta svitospryiniattia [The Ukrainian facade in Europe: Aspects of thinking and world perception]. *Dzherkalo tyzhnia*, no. 46, p. 20. (in Ukrainian)
22. Melnyk M. (2019, Cherven) Mova i viina: mezha mizh svojim i chuzhym [Language and war: the border between ones own and anothers]. *Ukrainskiy interes*, no. 02 (004). (in Ukrainian)

23. Nova Yevropa: eseï ukrainskykh intelektualiv (2018) [New Europe: essays of Ukrainian intellectuals]. Uporiadnytsia Kateryna Zarembo. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 176 p. (in Ukrainian)

24. Ohloblyn O. (1971) Problema skhemy istorii Ukrainy XIX–XX stolittia (do 1917 roku) [The problem of the scheme of the history of Ukraine in the 19th–20th century (until 1917)]. *Ukrainskyi istoryk*, t. VI–II, ch. 1–2(29–30). (in Ukrainian)

25. Pamiatky knyzhkovoho mystetstva. Kataloh starodrukiv, vydanykh v Ukraini. Kn. 1. (1574–1700) (1981) [Monuments of book art. Catalog of old prints published in Ukraine. Book. 1. (1574–1700)] / [Ya. Zapasko, Ya. Isaievych]. Lviv: Vyshcha shkola, 135 p. (in Ukrainian)

26. Panchenko V. (2014, 23–24 trav.) Opozytsiia dyskursiv. Poema Tarasa Shevchenka "Kavkaz": polemika z Oleksandrom Pushkinym [Opposition of discourses. Taras Shevchenko's poem "Caucasus": controversy with Alexander Pushkin]. *Den*, no. 92/93, p. 11. (in Ukrainian)

27. Pecherskyi A. Istoriia – zbroia, abo Chomu Ukraina zakhyschaie svoje mynule [History is a weapon, or Why Ukraine protects its past]. Available at: <https://armyinform.com.ua/2022/06/14/istoriya-zbroya-abo-chomu-ukrayina-zahyshchaye-svoje-mynule/> (in Ukrainian)

28. Por-Leonovych O., Stavrovskiy Ya. (1903) Pobut i kultura ukraintsiiv [Life and culture of Ukrainians]. (in Ukrainian)

29. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhenia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy [On the main principles of state policy in the sphere of establishing Ukrainian national and civil identity: Law of Ukraine]. *URLadovyi kURLer*, 07.01.2023, no. 5. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/print>. (in Ukrainian)

30. Sokolov B. (2022, 16–17 lypnia) Putin liakaie, a Zakhodu ne strashno. Odrazu pislia publikatsii statii Konstytutsiinyi sud Ukrainy pidtverdyv konstytutsiynist zakonu pro derzhavnu movu [Putin is frightening, but the West is not afraid. Immediately after the publication of the article, the Constitutional Court of Ukraine confirmed the constitutionality of the law on the state language]. *Den*, no. 103–104, p. 3. (in Ukrainian)

31. Sterlihov H. Doslivno (4 travnia 2013) [Literally]. *Silski visti*, no. 52 (18945), p. 1. (in Ukrainian)

32. Tompson E.M. (2006) Trubadury imperii: Rosiiska literatura i kolonializm [Troubadours of the Empire: Russian Literature and Colonialism] / [Per. z anhli. M. Korchynskoi]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy", 368 p. (in Ukrainian)

33. Chadiuk M. (2019, 12–13 kvit.) Peretvoryty svoi vady na perevahy. "Maie buty pomirkovana vira v idei", – filosof Volodymyr Yermolenko [Turn your disadvantages into advantages. "There should be moderate faith in ideas," – philosopher Volodymyr Yermolenko]. *Den*, no. 67–68. (in Ukrainian)

34. Chomu Ukraina peremozhe rozziuu (2023) [Why Ukraine will win Russia] / [Mark Hordiienko, Kseniia Sorokina, Natalia Krestovska ta in.; khudozh.-oformlivach M. S. Mendor]. Kharkiv: Folio, 414 p. (in Ukrainian)

35. Shlemkevych M. *Zahublena ukrainska liudyna* (1954) [A lost Ukrainian person]. Kn. 2. New York: Vydavnytstvo "Zhyttia i Mysli", 158 p. (in Ukrainian)